

ЭЛИТАЛУУЛУКТУН СОЦИАЛДЫК-ПСИХОЛОГИЯЛЫК КРИТЕРИЙИ

СЫДЫКОВ Ж. С., ШЕРСТНЁВ М. П.

Байыркыдан азыркы мезгилге чейин адам коомунда кээ бир адамдар башкаларды башкара алышкан, б.а. башкаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушкан да, бул мүмкүнчүлүктөр коомду социалдык таптарга бөлгөн. Деги бул таптар эмнени эске салышат да, алар кандай болушат?

Биз башкаруу – бул табияттын универсалдуу мыйзамы: ар кандай адамдык популяцияда бүткүл популяцияны башкаруу жаатында тең эмес адамдар топтору болгону танууга мүмкүн болбогон табигый тарыхый факт дегенден чыгабыз. Башкаргандар жана аларга баш ийгендер дайыма болушкан, бар жана түбөлүк болушат. Бирлери башкарууга, башкалары иштөөгө тийиш. Эмне үчүн мындай?

Кыскача айтканда, ар кандай ишмердүүлүктө дайыма эки негизги компонент, атап айтканда – башкаруу жана аткаруу, болот. Жамааттык эмгек процессинде айрым адамдардын көңүлү бир гана башкарууга же бир гана аткарууга топтолот, буга ылайык – көрсөтүлгөн компоненттердин функционалдык специализациясы, специализацияланган функцияларды алып жүрүүчүлөрдүн башкаруучуларга жана аткаруучуларга персонификацияланышы жүрөт. Башкаргандарга жана баш ийгендерге бөлүштүрүү ушундайча болуп өтөт.

Жамааттык ишмердүүлүктүн субъектилерин башкаруучуларга жана аткаруучуларга бөлүү бардык түрлөрдөгү жандуу организмдердин өз ара аракеттенишүүсүнүн негизи болот. Так ошондуктан адам коомчулугунда иш мындай болот, эгерде баары башкара башташса - бүлгүн, эгер баары иштей башташса - башаламандык болот.

Ошентип, ар кандай коом эки формалдашкан тапка бөлүнөт – башкаруучулар табына, *элитага* жана аткаруучулар табына, *элге*. Биринчи чукулдоодо башкаруучу тап менен аткаруучулар табынан башка эч нерсе табиятта жок.

Жамааттык ишмердүүлүктүн түзүмүндө башкаруу эки маанилүү аспектиге ээ болот: а) башкаруу функциясынын өзү; б) башкаруу функциясынын материалдык алып жүрүүчүсү. Адамдардын бирикмелерин башкаруу функциясы бул – башкаруунун теориялык (идеалдуу) аспекти; бул – айрым адамдарды жана алардын жамааттарын башкаруу эрежелери. Жана бул функцияны аткаруу башкаруунун түз сызыктуу эмес процесстерин пландоого, ишке ашырууга жана прогноздоого жөндөмдүү өзгөчө психологияны талап кылат. Башкаруу психологиясы башкаруунун материалдык алып жүрүүчүсүндө - башкаруучуда, башка адамдарды башкарууга жөндөмдүү адамда камтылган.

Адамдардын тобун башкаруу үчүн башкаруучунун башкаруучулук функцияга психофизиологиялык шайкештиги зарыл. Түпкүлүгүндө, бул – башкарууга генетикалык алдын ала ыктагандык, башкаруучулук операцияларды аткаруу тубаса жөндөмдүүлүгү. Жөнөкөй айтканда, табияты боюнча, психикасынын абалы боюнча башка адамдарды башкаруу жөндөмдүүлүгүнө ээ болушкан адамдар төрөлүүгө тийиш.

Бардык эле адамдар башкаруу жөндөмүнө ээ болушпайт. Бул – башкарууну жүзөгө ашыруу жаатындагы адамдардын психофизиологиялык тең эместиги. Ушул себептен улам, популяциянын негизги массасы өзүн башкаруу ыйгарым укуктарын өкүлдөрү тиешелүү генетикага ээ адамдардын өзгөчө коомдоштугуна (башкаруучу тапка) беришет. Ушул негизде кызматташкан таптардын – эл менен элитанын биримдиги жаралат. Эл башкаруу жөндөмдүүлүгүнө ээ болбойт (иштөө жөндөмдүүлүгүнө ээ болот) да, эл башкаруучу таптан кесипкөй башкаруучуларды «жалдайт» - аларга салыктардын жана жеңилдиктердин аркасы менен маяна төлөйт.

М.П.Шерстнёв адамдык системалардын өзүн уюштуруусу ар бир популяциядан дароо эле элиталык катмар бөлүнгөнү менен байланышкан деп эсептейт. Анда башкаруучу таптын саны болжол менен 10-20%ды түзөт. Түпкүлүгүндө бул сан адамдардын каалаган бирикмесин башкаруу үчүн жетиштүү. Азыркы коомдо башкаруучу тапка калктын 30-40%ы кирет. Бул башкаруунун рационалдуу эместигин, башкаруучу тапта артыкбаш адамдардын бардыгын көрсөтөт¹.

¹ Шерстнёв Михаил. Кто правит нами: психология управленцев. 4-е изд, перераб. и доп. – М.: Русская Правда, 2006. С. 10.

Башкаруучулар табы (элита) аткаруучулар табынан (элден) эмнеси менен айырмаланат? Көрсөтүлгөн бөлүштүрүүнүн негизинде социалдык-психологиялык критерий – «элиталуулук» жатат.

Элиталуулук – бул адамдын башкаруучулук чечимдерди кабыл алуунун натыйжаларын жоопкерчиликтүү прогноздоого жөндөмдүүлүгү. Жоопкерчиликтүү прогноздоо – бул оператордун башкарылуучу объектинин оптималдуу жашоосун жана эффективдүү ишмердүүлүгүн башкарылуучу популяциянын, же берилген индивид таандык болгон популяциянын алдында жооптуулук шартында (жетекчи катары гана эмес, анын элементтеринин бири катары дагы) прогноздоосу.

Элиталуулук адамдын коом алдындагы жооптуулугун шарттоочу руханий муктаждыктарынын таасири астында калыптанат². Философиялык көз караштан алганда элиталуулук индивидде философиялык акыл-эстүү прогноздоочу ой жүгүртүүнүн болушун билдирет, ал карапайым эстүүлүк жете алгыс дүйнөнүн тереңдигине кароого жана акыйкатты таанып-билүүгө мүмкүндүк берет³.

Биз башка адамдарды элиталуу адамдар гана – тубаса бийик элиталуулукка ээ адамдар гана башкара алышат деп эсептейбиз. Мамлекеттик бейэлитанын (жалган элитанын) башкаруусунун натыйжасы үрөй учурарлык. Жана бүткүл ушул коркунучтуу окуяларды эффективдүү прогноздоого жөндөмдүү элита гана токтото алат. А эл болсо үндөбөйт. Андан акылдуу башкаруучулук ойлорду күтүү макоолук. Элдин функциясы башка.

Мында «акыл», «интеллект», «куулук» түшүнүктөрүн «элиталуулук» түшүнүгү менен аралаштырууга болбойт. «Акылга» шайкеш келген нерсе «элиталуулук» менен эч коошпойт. Башкы айырма элиталуулукка акыл да, интеллект да, куулук да, жана... жоопкерчиликтүү (башкарылуучу элдин алдындагы) прогноздоо да тийиштүү экенинде. Башка сөздөр менен, ар кандай түрдөгү алдамчылар менен ууруларда жогору өнүккөн интеллектуалдык, анын ичинде прогноздоочу функциялар боло алат, бирок аларда башкарылуучу популяциянын алдындагы жоопкерчилик жок – жоопкерчиликтүү мораль жок. Алар куруунун программасын эмес, уурулуктун программасын түзө алышат. Сиз түзө алышат дейсизби? Бирок анда алар элита деп аталышат.

Акылы министрлердикинен ашкан мыйзамдагы уурулар бар. Мындай акылмандар өз чөнтөктөрүн гана прогноздошот. Эгерде аларга бийлик берсе, анда алар бүт мамлекетти жакырдантышат. Бизге бийликтеги акылдуу уурулардын кереги жок. Макоо элита керек болбогондой эле.

Интеллектуалдык элита, же «интеллигенция», бул – элиталуулуктун деңгээлинен көз карандысыз билимдүү жана маданияттуу адамдардын коомдоштугу. Алардын бир бөлүгү элита, а башка бөлүгү – жалган элита, б.а. акылдуулар, бирок элиталуулуксуз. Башында падышасы жок. Интеллигенция менен элита – бул ар башка нерселер.

Элиталуулуктун психологиялык өбөлгөсү абстракттуу ой жүгүртүү болуп саналат. Абстракттуу ой жүгүртүүнүн прогноздоочу мүмкүнчүлүктөрү популяциянын жан сактоосун аныктайт. Мисал. Бир адам окуяларды жакшы прогноздойт; ал бирикмени жетектесе – бирикме жан сактайт. Башка адам начар прогноздойт; ал бирикмени жетектесе – бирикме жок болот, анын ичинде жетекчи да. Ушинтип эволюциянын жүрүшүндө жамаатты жетектөө жана мындай жетекчиликтин учурунда пайда болуучу окуяларды прогноздоо жөндөмдүүлүгү калыптанган.

Абстракттуу ой жүгүртүү элиталуулуктун өбөлгөсү катары эки өз ара байланышкан багыттарда жүзөгө ашырылат:

1. Башкаруунун объектисинин өндүрүштүк ишмердүүлүгүн прогноздоо – психологиялык, социалдык жана экономикалык деңгээлдерде башкаруу.

2. Жоопкерчиликтүү мораль – башкаруунун объектисинин руханий муктаждыктарын канааттандырууну прогноздоо – идеологиялык деңгээлде башкаруу.

Индивидуалдуудан бийик тажрыйбаны берүү аркылуу абстракттуу ой жүгүртүү адамга агрессиянын каражаттарын, жоокердик таш балталардан баштап стратегиялык арналыштагы ракеталарга чейин, өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн берди. Уурулар жакшы өнүккөн абстракттуу ой жүгүртүүгө ээ, аны адамдарга зыянга колдонушат.

² См.: Аратов А. М. Слово главного редактора // Русская правда, 1998. № 1, 1; Гегель Г. В. Дух христианства и его судьба // Философия религии. М.: Мысль, 1975. С. 101-194.

³ Сыдыков Ж. С. Стиль мышления как хроногон науки // Studia Universitatis. Seria: Stiinte Umanistece. Universitatea de Stat din Moldova. – Chisinau, 2007. – № 4. – С. 66–70.

Бирок ошол эле абстракттуу ой жүгүртүүдөн адамдын акыл-эстүү жоопкерчилиги да өсүп чыгат, ал эч нерсе токтото албаган интеллекттин коркунучуна каршы турат – жоопкерчиликтүү мораль, тормоздоочу механизмдерди – адептүүлүктү, абийирдүүлүктү түзүү аркылуу агрессияны ооздуктоо.

Жоопкерчиликтүү моралды алып жүрүүчүлөр элитанын маңызы, жана ал эрк эркиндигинин чек араларын аныктайт⁴. Эрк эркиндиги адам «эмне кааласа, ошону жасай алат»⁵ деген маанидеги мыйзамдардан эркиндик эмес, жоопкерчиликсиздиктин өзүм билемдиги эмес. Адамдын эркин эрки жоопкерчиликтүү моралдын катаал мыйзамдарына баш ийдирилген. Жана биздин эркиндикке умтулуубуз моралдын мыйзамдарынан, жоопкерчиликтүү жүрүм-турумдун мыйзамдарынан башка мыйзамдарга биздин баш ийүүбүзгө жолтоо болуу үчүн жашайт.

---

⁴ См.: Алексеев С. С. Самое святое, что есть у Бога на земле. М.: НОРМА, 1998. 416 с.; Кант И. Сочинения на немецком и русском языках. Трактаты и статьи (1784-1796). М., 1994. Т. 1. 281 с.; Ницше Ф. Сочинения в двух томах. М.: Мысль, 1997б. Т. 2. 830 с.

⁵ Лоренц К. Агрессия. М.: Прогресс, Универс, 1994. 272 с.